

**Masarykova univerzita
Filozofická fakulta**

Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky

Nizozemský jazyk, kultura a literatura ve středoevropském kontextu

Lenka Nováková

**Analýza motta románu *Atentát* Harryho Mulische ve vztahu k formální i
tématické struktuře tohoto románu**

Závěrečná práce předmětu Úvod do studia nizozemské literatury

Vedoucí práce: **Mgr. Martina Veliká**

2014

Obsah

1 Úvod.....	1
2 Motiv noci/tmy v kontrastu se dnem/světlem	1
2.1 Budování prostoru.....	1
2.2 Motiv světla a stínu jako symbol.....	2
3 Motiv sopky a popela, výbuchu.....	3
4 Dualita.....	4
5 Interpretace vztahu motta k hlavnímu tématu knihy – tématu viny.....	5
6 Závěr.....	5
7 Seznam použité literatury.....	7

1 Úvod

Harry Mulisch uvozuje svůj román *Atentát* citátem z dopisu Plinia mladšího Tacitovi.¹ Plinius zde líčí poslední chvíle života svého strýce Plinia staršího, jež zahynul v důsledku výbuchu Vesuvu v roce 79 n.l. Tento dopis není pozoruhodný jen svým obsahem (je jedním z mála dochovaných očitých svědectví o této katastrofě), ale i svou formou. Plinius mladší, přestože o vlastním spisovatelském umění pochybuje,² na základě opakujícího se motivu tmy, kterou prosvětlují plameny rozzuřeného vulkánu, vytváří působivý a živý obraz smrti svého strýce. Samotný okamžik jeho skonu pak uvozuje větou „Jinde už byl den, ale tam byla noc, černější a temnější než kterákoli jiná [...]“,³ jenž si Mulisch zvolil za motto svého románu.

V této práci se snažím analyzovat, jakým způsobem Mulisch motto využívá k formální výstavbě své prózy a jak se motto vztahuje k základnímu tématu románu, tématu viny. Pro budování prostoru využívá Mulisch, stejně jako Plinius mladší, kontrastu binární dvojice noci a dne, přeneseně tmy a světla. Noc/tma a den/světlo však také můžeme chápat jako symboly pro minulost/válku a přítomnost/lásku, a tak se motto knihy odráží i v obsahové rovině románu. Ze stejného důvodu zde analyzuji i motiv sopečného výbuchu, který Mulisch využívá především jako metafory pro vnitřní prožívání postav. V neposlední řadě je v tomto románu přítomen motiv duálu, tedy sdružování samostatných entit v páry. Z tohoto pohledu mohou být dvojice protikladných hodnot klíčové pro interpretaci hlavního tématu románu, zejména z toho důvodu, že není vždy jednoduché – je-li to vůbec možné – vznést jednoznačný a spravedlivý rozsudek o něčí vině či nevině.

2 Motiv noci/tmy v kontrastu se dnem/světlem

2.1 Budování prostoru

Nejčastějším příkladem, který demonstruje vztah motto a samotného románu, je všudypřítomný motiv noci/tmy a dne/světla. Autor jej používá kdykoliv, kdy popisuje či pouze dokresluje scénu nebo její atmosféru. Například pro popis večera během něhož je zastřelen Ploeg, Mulisch opakovaně užívá slov tma, šero, nedomrlé světlo, ticho, chlad, zima, nehybnost. Kromě doslovných významů těchto výrazů, kterými autor říká, že se vše odehrálo za zimního válečného večera, si však čtenář všechna tato slova může asociovat se slovem jediným, například se slovem smrt. V takovém případě, Mulisch těmito základními konotacemi čtenáři poodkrývá, kterým směrem by se mohly události první epizody odvíjet. Jinými

¹ V souborném vydání Pliniovy korespondence je tento dopis označován číslem šestnáct a je uváděn v knize šesté.

² Cf. Plinius mladší. *Dopisy*. Přeložil Ladislav Vidman. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988, s. 184.

³ Plinius mladší. *Dopisy*. Přeložil Ladislav Vidman. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988, s. 186.

slovy, Mulisch takto vytváří prostor svého románu.

Pro Mulischův styl je navíc typické, že kulisy, mezi nimiž se odehrávají epizody románu, nepopisuje jednotlivými, samostatně stojícími slovy, ale používá dvojice, které jsou schopny prohloubit smyslový vjem z celé scény. Například, záblesky ostrého světla jsou kombinovány s rychlým tempem pohybu vojáků nebo s pronikavými zvuky; naproti tomu šero či mdlé světlo je doplňováno minimálním pohybem či nehybností.

Mulisch si s dokreslováním scény také trošku hraje, jak dokazuje např. volbou skladby pro pohřeb jednoho z nizozemských válečných hrdinů. Píseň, kterou nechává zahrát je *Strangers is the Night*.⁴ O malou chvíli později pak jeden z účastníků pohřbu recituje verše nizozemského básníka H. M. van Radelijka, jejichž ústřední metaforou je poroba tyranem a ztráta slunečního svitu.⁵ Přesto ale nemůžeme přítomnost takových referencí v knize označit za pouhý žert. Noční návštěvníky (tedy cizince) můžeme interpretovat dvojnásobem: může se jednat o příslušníky odboje jakož i o Nacisty samotné; mnohé z operací obou skupin probíhaly právě v noci. Protože se ale jednalo o pohřeb příslušníka odboje, je pravděpodobnější první varianta. Píseň *Strangers is the Night* má tedy návaznost na výchozí událost románu, na atentát na kolaboranta Ploega, který provedli odbojáři. Podobně Radelijkovy verše uvozují základní otázku vyvěrající z činnosti odboje, otázku po jeho smyslu, jakož i otázku ceny životů lidí, jež byli v souvislosti (nejen) s atentáty popraveni. Přítomnost písně i veršů má tedy dvojnásobný účel, jednak jsou využity k dokreslení děje, zároveň ale odkazují k myšlenkové linii románu.

2.2 Motiv světla a stínu jako symbol

Vybraným budovám či místům, ve kterých se odehrávají epizody románu, Mulisch přisuzuje buď tmu anebo světlo. Jak už bylo řečeno, Antonův rodný dům v Haarlemu, tedy místo atentátu, je charakterizován chladem a šerem. V neosvětlené cele, kam Antona zavěrou tu noc, kdy došlo k zavraždění Ploega, proniká proužek světla škvírou mezi dveřmi a podlahou. Tmavý je také Antonův studentský byt, ve kterém Anton přivítá syna kolaboranta Ploega, svého spolužáka Fake Ploega. Také pro ‚bunkr‘ v bytě Cora Takese je charakteristické sporé světlo. Naopak, tetin a strýcův dům se nachází v Apollolaan; Apollon je Bohem slunce. Světlý je byt na Leidspleinu, kam se Anton nastěhuje po ukončení studia. Dům, ve kterém bydlí se svojí druhou rodinou, je umístěn v jižní části Amsterdamu. Vila v Toskánsku, kde Anton se svou rodinou tráví zimní i letní prázdniny, je umístěna do kouzelné krajiny, jenž „byla hodně, hodně daleko od Haarlemu a válečné zimy pětáctýřicátého

⁴ Viz. Mulisch, Harry. *Atentát*. Přeložila Olga Krijtová. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 99.

⁵ Viz. *Ibid.*, s. 101.

roku.“⁶

Vysvětlení, proč jsou místům, která přímo či nepřímo souvisí s atentátem, přisuzovány negativní atributy je nasnadě. Anton je událostmi tohoto dne do konce svého života paralyzován a své pocity si nese s sebou, z místa na místo. Přestože je tato válečná historie v jeho životě stále přítomna, na povrch vyvěrá pouze v konfrontaci s dalšími aktéry stejného příběhu. Z tohoto důvodu jsou místa, která souvisí s válkou Mulischem označována za temná. Temnotu zde můžeme chápat opět dvojsmyslně. Za prvé jako minulost, která je dávno skryta v koloběhu současného života a současných světových událostí. Za druhé jako skrytou, neovladatelnou sílu vlastního utrpení, hluboko ukrytou, která se, podobně jako činná sopka, může z ničeho začít drát ven, na povrch.

Světlo, na druhou stranu, symbolizuje naději, lásku, ale i prozření. Anton je po atentátu zavřen do cely k Truus Costerové, odbojářce, jež společně se svým milencem Corem Takesem zastřelila Fake Ploega. V kobce je černočerná tma, škvírou mezi podlahou a dveřmi prosvítá jen úzký proužek světla. Přesto se jejich hovor netočí jen kolem tmy, ale ústí ke světlu, tedy k pozitivním myšlenkám, k naději, k „lásce ke světlu“,⁷ a nakonec i k lásce k bližnímu a k lásce milenecké. Světlo může také být kulisou krize, která ovšem vyústí v prozření, že „něco se stalo se světem, ne s ním [...]“,⁸ jež v konečném důsledku přináší Antonovi úlevu a odklon od úzkostného období v jeho životě. V přeneseném významu zde světlo symbolizuje změnu k lepšímu. Světlo i tma tedy jsou využity i v tématické rovině románu.

3 Motiv sopky a popela, výbuchu

Další z vracejících se motivů převzatých z Plinia je motiv výbuchu (ne nutně sopky, ale granátu, kamen či vlastního já) a fyzikálních jevů s ním spojených, např. motivy otřesů půdy, popela, šedi, dýmu, hluku, záblesků světla. Mulisch tohoto motivu využívá malinko odlišně než kontrastního motivu noci/tmy a dnu/světla. Binární páry používá převážně pro popis prostoru, tedy místa a času, ve kterém se příběh odehrává. Motiv sopečného výbuchu ale jakoby sledoval linii Pliniova dvacátého dopisu šesté knihy Pliniovy sebrané korespondence. Plinius v něm popisuje své vlastní útrapy způsobené výbuchem Vesuvu, což v důsledku znamená, že tento list působí intimněji než dopis, ve kterém líčí smrt svého strýce. Mulisch proto motiv výbuchu využívá pro ztvárnění vnitřního prožívání postav, především Antona Steewijka, ale i jiných postav.

Například ve Třetí epizodě se motiv výbuchu se prolíná kapitolou. Anton se po letech setkává se svým bývalým spolužákem Fakem Ploegem. Setkání je uvozeno pouličními ne-

⁶ Ibid., s 149.

⁷ Mulisch, Harry. *Atentát*. Přeložila Olga Krijtová. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986. s. 42.

⁸ Ibid., s. 153.

pokoji v ulicích Amsterdamu v důsledku Maďarského povstání roku 1952, jejichž venkovní kulisou je blíže nespecifikovaná exploze. Vnitřní kulisou je výbuch kamen a rozbití zrcadla dlažební kostkou, kterými Mulisch ztvárňuje vnitřní rozpoložení Ploega mladšího, jež zvrpule odmítá vnímat svého otce jako kolaboranta. Ke kamnům je čtenářova pozornost odvrácena po celou dobu rozhovoru mezi Antonem a Fakem. Čím víc atmosféra houstne, tím víc kamna o sobě dávají vědět. V momentě, kdy Fake rozbíjí zrcadlo, se vznese pokoje vznese oblak sazí.

Dalším příkladem dokazujícím, jak Mulisch s motivem sopečného výbuchu pracuje, je úvodní odstavec Druhé epizody: „Všechno ostatní je jen dohra. Po sopečném výbuchu se do stratosféry vznese prašný mrak, točí se kolem Země a ještě dlouhá léta spadává na všechny kontinenty.“⁹ Sopečným výbuchem se Mulisch vrací nejenom k mottu svého románu, ale také do První epizody, ve které je Anton svědkem vypálení rodného domu. Prašný mrak a víření odkazují na kolotoč událostí následujících po atentátu, dlouhá léta pak na trvalé následky, které atentát a ztráta rodiny na Antonovi zanechá. Motiv sopečného výbuchu tedy propojuje události minulé i příští.

4 Dualita

Klíčovou myšlenkou pro pochopení provázanosti motta knihy je motiv duality, či vzájemné návaznosti jednotlivých myšlenek, motivů a témat románu. Motiv je uvozen již v první epizodě. Starší bratr Antona Petr dostává od svého otce hodiny řečtiny. V překladovém cvičení narazí na duál, „tedy sdružení dvou věcí“.¹⁰ A na principu propletení dvou entit funguje ve více rovinách románu mnoho věcí.

Zajímá-li nás konkrétně provázanost motta a Mulischova románu, můžeme příběh Antona Steewijka vnímat jako paralelu osudů obou Pliniů při výbuchu Vesuvu. Mulisch nám formálně i tematicky dává mnoho příkladů, proč bychom si tyto příběhy měli propojit. Za prvé, Mulisch volí stejnou dikci a stejné metafory jako Plinius mladší. Výstavba prostoru všech tří textů¹¹ je založena na využití binárních dvojic noci/tmy v kontrastu se dnem/světlem a dále na obrazech souvisejících s erupcí země, s motivy nánosů popela, šedi či otřesů půdy. Antonova pouť z Haarlemu do Amsterdamu svou výstavbou i dikcí nápadně připomíná osobní útrapy Plinia mladšího během evakuace z Misena. Za druhé, využívá Mulisch světlo a tmu symbolicky¹², a tím také navazuje na Plinia, který např. dlouhou, nekončící nocí předesílá okamžik smrti svého strýce. V neposlední řadě, Mulisch slovy Antonova otce sděluje, že „celá existence je podobenství jiného příběhu a že jde o to, dozvědět se ten

⁹ Mulisch, Harry. *Atentát*. Přeložila Olga Krijtová. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 57.

¹⁰ Ibid., s. 17.

¹¹ Zde mám na mysli oba dopisy Plinia mladšího a Mulischův román.

¹² Viz. dále.

druhý příběh“.¹³

Také propojení motivu světla a tmy, tedy propojení kontrastu v jednu entitu, je v románu velmi časté. Propojení kontrastu je například využito pro popis zevnějšku postav románu. Mulisch říká, že se „rodina Steenwijkova skládala ze dvou jasně rozlišených složek“.¹⁴ Zatímco Antonův starší bratr Petr a maminka byli modroocí s plavými vlasy, Anton s otcem měli tmavší odstín pleti. Dalším příkladem duality můžou být vracející se obrazy hvězdné oblohy a „křišťálové noci“¹⁵ (toto sousloví je koneckonců také dvojsmyslné).

5 Interpretace vztahu motto k hlavnímu tématu knihy – tématu viny

Jak z dosavadní analýzy vyplývá, motto, kterým Mulisch svůj román uvádí, je spjato nejen s formální výstavbou, ale s tématickou rovinou knihy. Motto uvozuje do románu duál, dvojici entit, které jsou k sobě spojeny, a které jsou pro Mulischův *Atentát* klíčové. Za noc a den si můžeme dosadit tmu a světlo, smrt a život, minulost a přítomnost, koloběh života, ke kterému patří osobní otřesy i smíření. Všudepřítomné párování motivů a zdvojování významů a dvojnáčnost možných interpretací skvěle podtrhují vyústění hlavního tématu románu – tedy, že každý jsme zároveň viníkem i nevinným. Hlavní téma románu se dá tedy vyjádřit sdružením dvou věcí.

6 Závěr

Harry Mulisch uvedl svůj román mottem citátem ze šestnáctého dopisu šesté knihy sebrané korespondence Plinia mladšího. Ústředním motivem tohoto citátu je abnormálně dlouhá noc. Tímto obrazem Plinius uvozuje smrt svého strýce při výbuchu Vesuvu. V mé práci jsem se pokusila analyzovat způsob, jakým Harry Mulisch využívá tento citát k formální výstavbě svého románu i rozvíjení tématické linie.

Kontrast noci/tmy a dne/světla je základním stavebním kamenem pro dokreslení prostředí, kde se příběh odehrává. Protože ale v románu velmi důležitý prvek zdvojování či párování, také dvojice slov se tmy a přesouvá z formální do tématické roviny. Tma se takto stává symbolem minulosti či temné síly dřímající v každém z nás; světlo pak symbolem lásky, naděje a změny k lepšímu.

Výbuch sopky a s ním spojené fyzikální jevy jsou obrazem pro vnitřní, intimní rozpoložení člověka jakož i osobní, ale výbuch může znamenat i změnu v životě člověka obecně.

Dualita je pro tento román jedním z klíčových motivů. Za prvé, tvoří most mezi událost-

¹³ Ibid., s. 17.

¹⁴ Ibid., s. 14.

¹⁵ Cf. např. Mulisch, Harry. *Atentát*. Přeložila Olga Krijtová. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 45.

mi, které líčí ve svých dopisech Plinius, s událostmi, které chce vyprávět Harry Mulisch. Za druhé, celý příběh i struktura románu je postavena na vzájemném propojování různých prvků románu. Vše souvisí se vším, vše má dvě stránky, tedy i nevinný může být zároveň viníkem.

7 Seznam použité literatury

1. Mulisch, Harry. *Atentát*. Přeložila Olga Krijtová. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986.
2. Plinius mladší. *Dopisy*. Přeložil Ladislav Vidman. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988.